

MICHELANGELO LELKI PROBLÉMÁJA

Hol eltakart hegyeknek orma,
Sziklák ölén a völgybe szállva
Jöttem kőágyban hánykolódva
Zajgó panasszal a világra.

(Frey CXXV; Th. 100).¹

Michelangelo, aki egyik költeménytöredékében boldognak mondja a lelket, mely eljutott oda, ahol az időnek nincs többé múlása (Beata l'alma ove non corre tempo, Frey LIX: Th. 75.), jól érezte azt is, hogy a művész alkotása fölött időnek és halálnak nincs hatalma. (I' l so... c' all opra il tempo e morte non tien fede, Frey CIX, 92; Th. 112.) Vágya és érzése nem csalt. Ő valóban eljutott oda, ahol megszűnik az idő. Az ő jelentősége nem ismer időt. Az időtlen nagyságok sorába emelkedett; mértéke csak önmagában rejlik. Megrázó szubjektívizmussal tele művészete oly magasságokba emel, honnan az emberi létet, annak küzdelmes heroizmusát és fájdalmas tragédiáját a maga egészében tekinthetjük át. Hatalmas hegyóriás, melynek ormai fölött egyaránt tombol a nap tiszta fényözöne s a villámterhes felhők vészes sötétsége.

Vulkanikus, titáni természet, kinek lelkében minden érzés emberfölötti méreteket öltött. Ezeknek az érzéseknek az emésztő tüze ég minden verssorában; ezeknek az érzéseknek a mázsás súlya nehezedik rá minden alkotására. Heves vérmérséklete és lobbanékonyága a végletekre praedestinálta. Folytonosan féktelen hevületek között hánykolódik. Egy-egy érzés egész valóját lángba borítja, fölperzseli. Maga vallja meg, hogy úgy *tudott örülni és szenvedni*, mint senki más: „... az én fájdalomamnál nagyobbbat ember soha nem érzett, ... viszont a gyönyörben nálamnál senki se völt és nem is lesz boldogabb.“ (Frey XV; Th. 30.) Ez a fokozott idegérzékenység a nagy lelkek istenadományja, kik a lét legnagyobb mélységeit és magasságait járják. Az örömré és fájdalomra való fokozott fogékonyságban Goethe is a kegyelem tényét látta:

Alles geben die Götter ihrem Lieblinge ganz,
Die Freuden die unendlichen, die Schmerzen die unendlichen ganz.

Michelangelo lelkében azonban az öröm csak ritkán tért be. Annál sűrűbben keresték föl a szenvedések. Vergődve mindjobban alámerül a fájdalomban. Midőn 1564 júniusában Firenze legnagyobb fiát fejedelmeket megillető gyászpompával nyugalomra helyezte, a San Lorenzo templomát betöltő sokaságban aligha sejtette valaki, hogy a félelmes, isteni mester, aki bölcsességében az örömmel is jegyet váltott, tengernyi fájdalmat és keserűséget vitt magával a sírba. A II. Gyula pápa síremlékének félbenmaradt Rabszolgáin még érezzük a viharzó víziók ihletében égő lélek vad mámorát, utolsó alkotásain ellenben mintha minden vésőcsapása már csak megtört lelke fájdalomtól tetéznél. (Krisztus sírbátétele, Firenze, Dóm és Palestrina; Pieta, Róma, Palazzo Rondanini.) Már 1520 táján megrázó sorokban panaszolja el mostoha végzetét:

Midőn már rég kihúnyt a napvilág,
Én egymagam izzón égek tovább;
Elnyújtózom s hol más kéjjel pihen,
Nekem nem jut csak könny és gyötrelem.

(Frey XXII; Th. 51.)

Ezidőtájt még megkísérli, hogy olykor baráti körben lerázza magáról „búskomor örületét“. Később azonban, mikor lelki gyötrődését testi kínok is fokoz-

¹ A közölt fordítások a magam kísérletei. — Frey — Die Dichtungen des Michelagnolo Buonarroti, herausgegeben von C. Frey; Th. — Thode: Michelangelos Gedichte.

ták, az örömet már annyira idegennek érezte, hogy szinte került. Kerülte az embereket, akik között lelke tüzet foghat. Félt minden új szenvedély kárhózatától. Non mi voglio rallegrare (Nem akarok felvidulni), — írja 1540-ben Sebastiano del Piombónak.

Az, aki mint Michelangelo határtalan szubjektivizmusán át látja a világot, szükségképpen mindig elhagyottnak érzi magát. Az ilyen ember a magányra született. Chi é solo in ogni cosa, in cosa alcuna non puo aver compagni. (Michelangelo levele Tommaso Cavallierihez.) Azt a költeményt, melyben aggkorának rideg magányát és testet, lelket felörlő gyötrelmeit rajzolja, valósággal szíve vérével írta. „Mint a fa bele kérgébe zárva, úgy élek egyedül, szegényesen, lombikba száműzött szellemhez hasonlóan. Szobám sötét és elhagyott, mint a sír, a léleknek nincs röpte benne, csak a pókok szövik itt buzgón hálójukat. A sok fáradságtól bénultan, megrepedve s darabokra törve tengődöm s a kocsmá, melynek számlájára élek: a halál.“ Hangját a fogoly darázs zümmögéséhez, alakját bőrtömlőhöz, fogait tört billentyűkhöz, ruházatát madárijesztőhöz hasonlítja. Egyik fülében pók költött; a másikban tücsök cirpelt az egész éjszakán keresztül. Hurutja hörgésétől nem tud aludni. „Ily végre juttatott a magasztalt művészet, mely egykor híressé tett; szegény aggastyán s mások szolgálaként megyek tönkre, ha nem segít gyorsan a halál.“ (Frey LXXXI; Th. 18.) Akit a dermesztő vigasztalanság és sivár pesszimizmus így hatalmába kerített, annál ezer öröm se érhetett föl többé egyetlen fájdalommal, (Mille piacer non vaglion un tormento Frey LXXIV; Th. 15.) annak hovatovább a búskomorság lesz egyetlen kedvtelése. (Frey LXXXI; Th. 18.) A mardosó keserűség és önvád, mint a növekvő alkonyi árnyék, egyre sötétebbre festi költészetét, hogy azután lassanként fölengedve az isteni szeretet megváltó erejében való hitnek, a csöndes megadásnak adjon helyet. Az „ellenséges sorssal“ vívott heroikus, reménytelen küzdelemben kifáradva, az önismeret töviseivel meggyötört szívében, „évek súlyától görnyedve, bűnökkel s megrögzött rossz szokásokkal megrakottan“ megváltást és enyhülést csak Isten segítő kezétől remél. „mely vezérel és tévüttől megóv“ (Frey CLV; Th. 25.). Az erkölcsi tisztulás és nemesedés útja Michelangelonál is Aischylos tanításának megfelelőleg a fájdalom völgyén vezetett keresztül. (Agamemnon 176. és 253. sor.) Az emberi test pogány imádójának lelkében egész világoknak kellett összeomlani, hogy lerádván mi benne földi, megtalálja az isteni kegyelem, a másvilág útját. „Ha e kegyelem a kiválasztottak nemes vágyát nem emeli föl az örök szépség felé, mily nyomorúság akkor az emberi élet!“ (Th. 240.) A Pieta (Róma, Palazzo Rondanini), melyen élte utolsó napjaiban dolgozott, töredelmes vallomás: a heroikus testre és akaratra épített földi küzdelem teljes jogfeladása. Az alakok, mint lebegő dantei árnyak, a szenvedéstől szinte átszellemülten merülnek föl előttünk.

Ugyanennek, a hívságos földi léttől elforduló, vallásos hangulatnak a tükrözője egyik legszebb, 1554-ből való szonettje:

Viharzó tengeren kicsiny sajkán
Hányódó éltem már a révbe ért,
Hol vár reánk a nagy leszámolás
S leméretnek mind jó s rossz tetteink.
Most látom csak mily örült játékot
Úzött velem a csalfa képzelet,
Hogy bálványá emelte a művészetet
S a vágyat, mely nem hoz csak szenvedést.

A szép, bohó szerelmi álmokból
Mi lesz? Kettős halál közelg felém:
Az egyik már itt van, a másik fenyeget.
Hiába festek, faragok, nincs enyhülés.
Lelkem az isteni szeretetet
Keresi már csupán, mely a keresztről
Részvétellel tárja karjait felém.

(Frey CXLVII; Th. 244.)

Az a búskomorság, mely Michelangelo lelkén mindjobban elhatalmasodott, mely ottkísért eruptív lelke minden megnyilatkozásában, hozzátartozik a lángelmék általános pszichológiájához. A kiválasztottak fölemelőn szomorú végzete, hogy a lét ezernyi ellenmondását és tökéletlenségét mélyebben érzik, hogy a lét

minden keserve, mint villám a tóba, lelkükbe csap. Fölzaklatott valójukat szüntelen mardossa az önvád; delejes sejtelmek és ideges látások kísértik. Átfogó világszemléletre teremtve a mindennapi lét, sokszor életbe vágó részletkérdéseivel szemben rendesen gyerekes tehetetlenséget tanúsítanak, ami csak növeli szenvedéseiket. Mindez Michelangelóra is áll. De a keserűségnek és a sötétlen látásnak azt a mértékét, mely mint szű a tölgyet, lelkét át meg átmarta, ezek az okok egymagukban még nem magyarázzák meg. Az ő élete a legegységibb emberélet, az ő tragédiája a legegységibb tragédia. Aki ennek az okait fürkészi, annak az egyéni lélekalkat szövevényes járatú mélységeibe kell leszállania. El kell mélyedni költészetébe, mely úgyszólván egész életét végigkíséri s melyben gondolatai és érzelmei mázsás terhét igyekszik lehengetetni lelkéről. Határtalan szubjektívizmusa azonban nemcsak költeményeiben robbant ki, hanem művészi alkotásaira is ráverte a maga fájdalmas bélyegét. Vívódó lelkének minden dacát és gyötrelmét, heroikus, reménytelen akarását, utóbb pedig megváltást remélő, akarattalan összeomlását belétördeli és belévesi Carrara kemény márványtömbjeibe, melyekben, mint Beethoven szimfoniáiban, az ő általános emberi magasságokba emelt, örökérvényű fogalmazásba öntött szenvedését és tragédiáját az egész emberiség tragédiájának érezzük. És ebben az érzésben rejlik az alkotások nyújtotta művészi élmény katharizisa.

Michelangelo külső sorsa is már sajátságos, fájdalmas ellenmondások sorozata. A gondviselés kegye ritka hosszú élettel ajándékozta meg s titáni terveit a Sixtus kápolna mennyezetképeinek kivételével mégsem valósíthatta meg. A San Lorenzo homlokzata, II. Gyula pápa sírelméke, a Medici sírkápolna! Mennyi összeomlott büszke álom! Ami ránkmaradt, csak szomorú rom, fájdalmas töredék. Isteni hivatása tudatában egész életében szobrásznak vallotta magát. Az ecsethez csak kelleetlenül nyúlt s egyetlen befejezett nagy műve mégis festői alkotás. „Nem nekem való ez a hely, nem vagyok festő. Görbült cső módjára görnyedek itt s görbe esőből nem szökik magasra vízsugár“, — panaszozza, midőn a Sixtus-kápolnában dolgozik. (Frey IX; Th. 12.) Miként Dante, ő is rajongva szerette Firenzét s halhatatlanságának legnagyobb szerű és legteljesebb zálogát mégis Róma őrzi. Csodával határos képzelet és teremtő erő lobogott lelkében s 86 esztendőre nyúlt életét mégis a kínzó eredménytelenség tudatával kellett lezárnia.

E fájdalmas eredménytelenség magyarázatát a modern kutatás rendesen a mester kedvezőtlen külső életkörülményeiben keresi s a sok félbemaradt munkáért a felelősséget egyszerűen a mostoha sorsra, a megbízók önkényére hárítja át. Maga Michelangelo is költeményeiben nem egyszer siratja kegyetlen végzetét, kérlelhetetlen, alattomos sorsát, „mely örömeink örök ellensége s ezer átokkal zavarja meg gyönyöreinket“. (Mia dura sorte, mia fortuna avversa, Frey CIX, 38; Th. 142; aspro giogo Frey CIX, 54; Th. 147; la fortun' aspra e ria nemica a piacer' nostri, con mille oltraggi offende 'l mie goire, Frey CIX, 44; Th. 218.) De nehéz magányában az önismeret kálváriáját járva azt is mind világosabban érezte, hogy kegyetlen sorsának önmaga volt a magvetője. Herakleitos tételének: *ἴδιος ἀνδράνων δαίμων* megrendítő igazsága Michelangelón, is beteljesedett. Dacolt mindennel és mindenkivel, csak önmagát nem tudta legyőzni s ez lett az ő tragédiája. Teljes joggal írhatta neki Sebastiano del Piombo: Nincs nagyobb ellenséged önmagadnál. Lelki diagnosztikáját tömör pár sorban maga adja meg egyik költeményében: „Mi hennem jó, az ég adománya, ami gonosz, az enyém, a szilaj akaraté, melyet fékezni nem tudok. Szabadságom rabsággá, halandó részem bálványom-má tettem. Ó boldogtalan állapot! Minő nyomorúságra, mily életre születtem!“ (Frey XXV; Th. 231.) És tényleg ez a szilaj akarat és fékezhetetlen szenvedély lett forrása minden szenvedésének és balvégzetének.

Alkotó erejét is ez a nagy szenvedély fűtötte és aknáztta alá. Emberfölötti

erőfeszítések, káprázatos kitörések után hosszú időre összeroppan s a tűz csak belsejét emészti. Az ihlet szárnyaló dagályát az összeomlás hosszú apálya követte. A Sixtus-kápolna mennyezetét lázas gyorsasággal, teljesen egyedül alig négy esztendő alatt befejezi. A következő 22 év (1512—1534) leforgása alatt, mely elég lett volna arra, hogy hatalmas terveit a San Lorenzo homlokzatát s II. Gyula síremlékét a szerződésben vállalt időtartamnak megfelelőleg befejezze, a félelmes hevület alábbhagy s mindössze néhány szoborral készül el. „Az emberi lélek magas szárnyalása csak rövid ideig tart. Sokáig nem bírjuk ki ott fenn a magasban. Fölrepülünk s ismét aláhullunk“ — írja Pascal. Ez a gondolat, mint fájdalmas vallomás Michelangelo költészetében is nem egyszer visszatér.

Nehéz és hosszú évek múlnak
Kutatva, küzdve s kínzón tépelődve
Míg végre felragyog a márványtömbbe
A műremek megváltó, tiszta képe.
Késő s rövidke lobbanás csak
Erőnk nem sejtett teljessége.

(Frey CIX, 50; Th. 121).

Fegyelmet és rendtartást nem ismerő, munkamegosztást nem tűrő lángelméje a legnagyobb hatalommal, az idővel nem tudott számolni. Lelkében a tervek emberfölötti arányokat öltöttek s a kivitelre mégis mindig egymaga vállalkozott, sőt az előkészítés, az anyagbeszerzés és szállítás gondját sem volt hajlandó másokkal megosztani, pedig erre a feladatra kevés ember volt nála alkalmasabb. Ezernyi nehézség állja útját. Hosszú hónapok telnek el ingerült, tétlen várakozással. Közben a megbízók türelmüket vesztve elfordulnak tőle s ő sértett önérettel, egész valójában megrendülve, balsejtelmektől üzve, riadt vad módjára menekül. Mikor aztán évek multával végre mégis munkához foghatna, csalódásokba beléfáradt lelke már elvesztette régi feszítő erejét. A sebzett titán „únottan és rablélekkel faragja az isteni szobrokat.“ (Frey CXLIV; Th. 99.)

Az embersors egész tragikuma benne sötétlik azokban a sorokban, melyekben az akaratnak és tehetségnek ez a félistene az elveszett időről panaszodik:

Ó jaj, óh jaj nekem, hogy megcsaltak
A siető napok és a tükör,
Mely annak, ki szemébe néz,
Tisztán megmondja a valót.
Úgy jár; mint én, ki egyre késik, tétováz,
Elszállt fölöttem észrevétlen az idő
S maholnap ősz fűrtökkel ébredek.
A bánat itt már nem segít, zátonyra fut
A szándék s jó tanács: nyomomban a halál.
Magamnak ellenségeként
Hiába ontom minden könnyemet.
Nincsen nagyobb kár, mint az elveszett idő.

Óh jaj, multamra fájón gondolok,
Mert nem volt benne egyetlen napom,
Mely az enyém lett volna teljesen.
Megejtett sok remény és kába vágy:
Égő könnyek, szerelem, sóhajok,
Végigpróbáltam mind, jól ismerem.
Nincs érzés, mely új volna énnekem.
Messze az igazság,
Veszélyben sorvadok,
Mert egyre rövidebb időm marad.
De lenne bár hosszabb, nem fáradok belé:
Megyek bágyadtan és ah, nem tudom hová.

(Frey XLIX; Th. 52).

1560 táján még élesebben és keserűbben szólal meg az önvád: „Lelkem megtelik fájdalommal és szomorúsággal, ha gondolatom a multot száll s számon kéri a helyrehozhatatlanul elvesztegetett napokat.“ (Frey CLVI; Th. 252.)

Mint a Sixtus-kápolna Istene, Michelangelo is győtrődő szenvedéllyel s a szinte mindenható akarat félelmes gyorsaságával teremtett. Lázasan, látomásoktól áthevült lélekkel esett neki a márványtömbnek, mely kemény, biztos vésősapásai nyomán vastag rétegekben pattogzott alá. Alkotó képzelete munka közben a vésősapások ingerét követve mindjobban áttüzesedett, úgy hogy az eredeti koncepció rendesen átalakulva és megtisztulva került ki a kemény

kő öléből. Maga nevezte a márványban való dolgozást a silány anyagból készült agyagmintával szemben a szobrok második, igazi megszületésének. (Frey CXXXIV; Th. 115.) Akinek kezében a munka így mindig teremtéssé magasztosult, az emberfölötti tervei kivitelében is csak önerejére lehetett utalva. S a magánynak ez a félelmes nagyszerűsége idővel mesterünkre mindjobban ránehezedett. Midőn a márványban rejlő kincset már hatalmában érezte, a véső nem egyszer kihullott kezéből. A befejezéshez hiányzott az erő és akarat. A művészi munka lényegét mindenkor a tervezésben és a koncepcióban látta. A részletek kidolgozása már kevésbé érdekelte. „Előbb tanulj meg tervezni s csak azután keresd a befejezettséget!” — tanácsolja egy ízben Giovanni da Bologná-nak. Jellemző, hogy az 1516—1520 között megkezdett Rabszolgaszobrok több mint 40 esztendőn át, haláláig befejezetlenül heverték műhelyében.

Michelangelo minden alkotása az ő egyéni érzésvilágában gyökerezik. Lelki problémája mindenkor művészetének is alapproblémája. Fölfogása szerint „a művészi alkotás mindig összhangban áll alkotójával” (Con suo fattor l'opra consuona, Frey CXXXI; Th. 107.) s „a nyers kő senkihez sem hasonlít annyira, mint kidolgozójához.” (Frey CIX, 53; Th. 11.) Nem tud mást faragni, mint a saját fájdalmát. (Del resto non saprei altro sculpir che le mie afflitte nembra, Frey CIX, 53; Th. 111.) Akinek teremtő ösztönét ennyire a szubjektív élmények táplálták, az, ha az érzés, melyben az alkotás fogant, kihült, saját koncepciójától is szükségképen elidegenedett. „A virágzó, friss fiatalság nem érezheti — írja egyik szonettjében — mennyire megváltozik az ízlés, a szeretet, a vágy s a gondolat, ha ránk szakad az öregség. Amennyit veszítünk földiekben, lelkünk annyival gazdagabb lesz.” (Frey CXLIV; Th. 124.) Ez az utolsó évek hangulata, midőn a Pietákon az isteni fájdalom szinte testtelen álmait faragja márványba. Az elaggott, fáradt mestert, aki a szépséget, mely az egészséges elmét az égbe vonzza, nem az érzékiekben látja többé, (Frey CXIV; Th. 101.) aki az isteni szeretet útját a földi valóságtól eltávolodó víziókban, az átszellemült testek akaratlan, fájdalmas összeomlásában keresi, az emberfölötti testek félelmesen feszülő tömegmozgásában vívódó akarat heroikus páthosza nem érdekelhette többé.

Michelangelo, mikor így minden alkotásában saját lelki élményeit öntötte általános örökérvényű formákba, merészen szembehelyezkedett az előző korszakok természetmegfigyelésre fölépített objektív művészi felfogásának hagyományával. Az objektív valósággal szembeszegezte a szubjektív érzés megrázó és megváltó igazságát. A láncravert akarat küzdelmének azt az alanyi érzésből fakadó, félelmes páthoszá, mely Michelangelo Máté apostolát és Rabszolgáit eltölti, sem a Quattrocento, sem az antik művészet nem ismerte. A Laokoon vagy a Haldokló gallus tárgyszerűen indokolt fájdalomával szemben Michelangelo alkotásainak tárgyszerűen indokolatlan, emberfölötti fájdalomában mindenkor a mester vergődő lelkének keserűsége tör magának utat. A Rondanini Pieta is ennek a megtört, kifáradt léleknek törékeny valószerűtlenségével megrázó, víziószerű, utolsó vallomása. S éppen ez a mindent átható szubjektivizmus az, ami által Michelangelo az egész újabbkori művészetnek úttörője lett.